

VILNIAUS UNIVERSITETO BIBLIOTEKOS INKUNABULAI: RINKINIO RAIDA IR SUDĖTIS

VIDAS RAČIUS

Vilniaus universiteto biblioteka
Universiteto g. 3, LT-01122 Vilnius, Lietuva
El. paštas: Petras.Racius@mb.vu.lt

Šiuo metu Vilniaus universiteto bibliotekoje saugoma 315 spaudos pirmagimių knygų – inkunabulų. Fondo dydis įvairiuose šaltiniuose įvairuoja. Straipsnio siekis – išnagrinėti, kaip radosi ir kito Vilniaus universiteto bibliotekos inkunabulų fondas, kokie veiksniai darė įtaką tiems pokyčiams, kokia inkunabulų fondo apimtis, sudėtis, dabartinė būklė ir kokia inkunabulų reikšmė Lietuvos kultūrai.

Reikšminiai žodžiai: knyga, spauda, inkunabulas, paleotipas, biblioteka, katalogas, spaustuvininkas, raida.

Visos bibliotekos didžiuojasi savo senaisiais rinkiniais – rankraščiais ir senosiomis, pirmagimėmis, knygomis – inkunabulais. Artinantis Vilniaus universiteto bibliotekos 440-osioms sukaktuvėms susimąstyta, kuo gali didžiuotis ši biblioteka, ar daug ji turi išsaugojusi tokių knygų. Parūpo atsakyti į šį klausimą visų pirma sau ir pasakyti kitiems, kiek gi iš tikrųjų inkunabulų turi Vilniaus universiteto biblioteka, kokie jie, kaip jie atsirado, koks jų likimas?

Pirmasis visiems gerai žinomas inkunabulas yra *Gutenbergio Biblija*, arba *42 eilučių Biblija* (dar kitaip *B 42*), 1452–1455 metais išspausdinta Vokietijoje Mainco mieste, nors yra keletas didesnių ar mažesnių, gana prastai išspausdintų fragmentų, pretenduojančių į

pirmenybę. Vienas iš jų – 1892 metais senoje Mainco knygriškykloje rastas *Sibyllenbuch* fragmentas (dabar Mainco Gutenbergo muziejaus nuosavybė), kartais dar vadinamas *Das Weltgericht*, ilgai laikytas seniausiu spaudiniu. Manyta, kad jis išspausdintas 1445 metais. Šiandien, kai 1984 metais Kalifornijoje Daviso universitete buvo atlikti radioaktyvieji tyrimai, linkstama manyti, kad jis išspausdintas apie 1454 metus, bemaž vienu laiku su garsiąja *Gutenbergio Biblija* [3]. Panašių smulkių spaudinių 1454–1455 metais būta ir daugiau, kaip antai romėnų gramatiko Elijaus Donato *Ars minor*, *Türkenkalender*, *Mainzer Ablaßbriefe*, *Astronomische Kalender* ir kt. Tad nors ne visi sutinka, šiandien sakoma, kad vokietis, kilęs iš Mainco, Johannes

Gutenbergas (vok. Johannes Gensfleisch zur Laden zum Gutenberg, a. 1400–1468) yra spaudos metalo rinkmenimis išradėjas.

Patį terminą *inkunabulas* įdiegė vokiečių bibliofilas Bernhardas von Mallinckrodtas (1581–1664) savo 1639 metais Kelne išleistoje knygoje *De ortu et progressu artis typographicae*, kurioje pirmuosius spaudinius pavadino *prima typographicae incunabula*.

Pirmosios knygos buvo labai artimos rankraštinėms, tačiau ne taip kaip rankraštinės knygos, t. y. kodeksai (kiekviena iš jų unikumas), spausdintinės knygos jau buvo leidžiamos tam tikrais tiražais ir turėjo bendrybių. Jos dar buvo be antraštinio lapo (pirmasis antraštinį lapą išspausdino Gerhardas Ratoltas (1442–1528), 1476 m. Venecijoje išleidęs Jono Regimontano (tikr. Johann Müller von Königsberg, 1436–1476) *Calendarium*. Visiškai susiklostęs antraštinis lapas, kuriame pažymėtas autorius, pavadinimas, leidėjas, leidimo vieta ir laikas, atsirado tik 1500 metais Jono Glogoviečio (lot. Joannes Glogoviensis, lenk. Jan z Głogowa, a. 1445–1507) veikale *Declaratio Donati minoris de octo partibus orationis*, Leipcigas, 1500), bet spausdintinės knygos, kaip ir rankraštinės knygos, turėjo incipitą (lot. *incipit* – čia prasideda, suprask, knyga, kūrinys), t. y. veikalo pradžioje nurodytą autorių ir kūrinio arba jo dalies, skyriaus pavadinimą; eksplicitą (lot. *explicit* – čia išsivynioja, t. y. pasibaigia), kuriame nurodoma kūrinio, jo dalies arba skyriaus pabaiga. Išsamiausiai leidybos duomenys būdavo rašomi knygos pabaigoje – kolofone (graik. κολοφών – viršūnė, pabaiga), kuriame

būdavo nurodoma kūrinio autorius, pavadinimas, spausdinimo vieta, spaustuvininkas, laikas, kartais spaustuvininko ženklas ir kiti leidybos duomenys. Pirmąsias spausdintines knygas su rankraščiais siejo dar ir tai, kad jose taupant brangų popierių buvo naudojama daug santrumpų bei ligatūrų, tekstas nebuvo skirstomas pastraipomis, iš naujos eilutės pradėdami tik svarbesni skyriai. Skaitytojų patogumui rubrikatorius suskirstydavo tekstą ir padarydavo jį patogų skaityti, paraudonindamas skyriaus, skirsnio, pastraipos pirmąją raidę – rubriką – arba visą eilutę. Knygoje buvo spausdinamas tik tekstas be jokių pagražinimų, inicialams ir miniatiūroms buvo paliekama tuščios vietos. Juos nupiešdavo miniatiūristai arba iliuminatoriai. Tik vėliau radosi medžio arba vario raižiniai (dažnai nuspalvinami ranka), kuriais buvo imta iliustruoti knygas. Išspausdintos knygos buvo parduodamos ne tik neišpuoštos, bet ir neįrištos. Pirkejas gaudavo palaidus lankus, perrištus virvute. Naujasis veikalo savininkas jį išpuošdavo ir įrišdavo pagal savo išgales ir skonį, pasitelkęs po ranka esamų iliuminatorių ir knygrišių meistriškumą. Be to, daugelis spaustuvininkų laikydavo net tik spaudos meistrus, raidliejus, dažnai netgi popierininkus, bet ir savo rubrikatorius, iliuminatorius bei knygrišius. Todėl, nors ir turėdamos daug bendrybių, pirmosios spausdintinės knygos tebėra nepakartojamos, ne mažiau unikalios nei rankraštinės knygos, nes iliustruotos ir įrištos skirtingų meistrų.

Atsiradus spaudai renkamais spaudmenimis iš pradžių buvo daugiausia leidžia-

mas Šventasis Raštas, Bažnyčiai reikalingi veikalai – liturginė, teologinė, Bažnyčios tėvų ir šventųjų raštai bei kanonų teisės literatūra, vėliau – Antikos klasikai (romėnų ir graikų rašytojai, filosofai), civilinės teisės knygos, mokomoji bei mokslinė literatūra, medicinos, istorijos, matematikos, astronomijos darbai. Neapsieita ir be pasaulietinės literatūros: pasakėčių, legendų, pamokymų, kelionių aprašymų, liaudies romanų ir kt. Spausdinamos literatūros pobūdį lėmė to meto Europoje vyravusi pasaulėžiūra, ideologinės srovės, tuometinės mokslo kryptys, paklausa, netgi pasaulietinė ir bažnytinė tiesioginė ar netiesioginė cenzūra.

Nuo XVII amžiaus vidurio, pradėdant Bernardo von Mallinckrodo darbu *De ortu et progressu artis typographicae dissertatio historica* (1639), įdiegusiu terminą „inkunabulas“, šias knygas imta tyrinėti ir registruoti. Pamažu randasi inkunabulistika. XVII amžiuje išeina Johanno Suberto (1592–1646) *Catalogus librorum proximis ab inventione annis usque ad a. Chr. 1500 editorum* kaip *Historia bibliothecae reip. Norinbergensis...* (1643) priedas, Philippe'o Labbé (1606–1667) *Nova bibliotheca mss. librorum sive Specimen antiquarum lectionum Latinarum et Graecarum in quatuor partes tributarum, cum coronide duplici, poetica et libraria, ac supplementis decem* (1653), Corneliso van Beughemo (apie 1637–apie 1710) *Incunabula typographiae sive Catalogus librorum scriptorumque proximis ab inventione typographiae annis, usque ad annum Christi M. D. inclusive, in quavis lingua editorum* (1688). XVIII amžiuje pasirodo rimčiau mokslškai

parengti katalogai, kaip antai Michaelio Maittaire'o (1668–1747) *Annales typographici ab artis inventae origine ad annum 1557 (cum Appendice ad annum 1664)* (5 tomai 9 knygomis, 1719–1741; aprašyta apie 5600 pavadinimų inkunabulų), kuri pateisė ir pratęsė Michaelis Denisas (1729–1800) savo *Supplementum Annalium typographicorum Michaelis Maittaire* (1789), Georgas Wolfgangas Panzeris (1729–1805) *Annales typographici ab artis inventae origine ad annum 1536* (11 t., 1793–1803; 16 000 aprašų). Jų darbus tęsė, taisė ir tikslino tokie bibliografai kaip Ludwigas Hainas (1781–1836) *Repertorium bibliographicum, in quo libri omnes ab arte typographica inventa usque ad annum MD typis expressi ordine alphabetico vel simpliciter enumeratur vel adcuratius recensentur* (2 tomai, 1826–1836; 16 299 aprašai) ir kiti. Pastaraji, kad ir ne be trūkumų, XIX ir XX amžių sandūroje papildė Walteris Arthuras Copingeris (1847–1910) savo *Supplement to Hain's Repertorium bibliographicum, or collection towards a new edition of that work* (3 tomai, 1895–1902) ir Dietrichas Reichlingas (1845–1921) *Appendices ad Hainii-Copingeri Repertorium bibliographicum. Aditiones et emendationes* (8 sąsiuviniai, 1905–1914; 1920 pozicijų aprašų). XX amžiuje Vokietijoje užsimota suregistruoti, kiek ir kokių inkunabulų buvo pasaulyje ir kur saugomi išlikusieji, kitaip sakant, parengti pasaulinį inkunabulų katalogą. 1904 metais Friedricho Althoffo (1839–1908) raginiu buvo sudaryta *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* (GW) leidimo komisija, kuriai vadovavo Konradas

Haebleris (1857–1946), o 1925 metais išėjo pirmasis jo tomas ir ligšiol pasirodė vienuolika. Greta išleisti kiti ne mažiau reikšmingi inkunabulų katalogai, kaip antai Margaretos Bingham Stillwell (1887–1984) *Incunabula in American libraries* (1940; 35 232 aprašai), Fridericko Richmondo Goffo (1916–1982) *Incunabula in American libraries: a third census of fifteenth century books recorded in North America* (1964; 11 956 aprašai) ir *Supplement* (1972; iš viso 12 923 pavadinimai, 50 688 aprašai). Britų bibliotekos *Catalogue of Books Printed in the XVth Century now in the British (Museum) Library* (BMC, 13 d., 1907–1963), *The incunabula short-title catalogue on CD-Rom* (ISTC, 1980), 1998 metais *The illustrated incunabula short-title catalogue on CD-Rom* (IISTC, 1998; 29 460 aprašų, iš jų 27 460 inkunabulų). Nors inkunabulų tyrinėjimas ir katalogavimas prasidėjo kone prieš keturis šimtmečius, ligšiol tiksliai nežinoma, kiek jų buvo išspausdinta, kiek jų išliko ir kur jie saugomi. Spėjama, kad jų buvo išleista nuo 27 iki 40 tūkstančių [2].

Savaime suprantama, daugiausia jų turėjo išlikti ir išliko pirmaspauos šalyse – Vokietijoje, Prancūzijoje, Italijoje, Anglijoje, Olandijoje, Austrijoje, Šveicarijoje, Čekijoje ar Lenkijoje ir kt. Tai aiškiai liudija jų bibliotekose saugomų inkunabulų skaičiai: Bavarijos valstybinė biblioteka Miunchene turi 19 900 inkunabulų, Viurtenbergo žemės biblioteka Štutgarte – 7076, Berlyno valstybinė biblioteka – 4400, Hercogo Augusto biblioteka Volfenbiutelyje – 2835

inkunabulus (3477 egzempliorius, iš jų 642 dubletai), Heidelbergo biblioteka – 1800, Austrijos nacionalinė biblioteka Vienoje – 8000, Britų biblioteka Londone – 12 500, Bodlio biblioteka Londone – 5500 inkunabulų (7000 egzempliorių), Kembridžo universiteto biblioteka – 4600, Prancūzijos nacionalinė biblioteka Paryžiuje – 12 000, Vatikano biblioteka – 8000 ir t. t.

Žinoma, Lietuvoje inkunabulų negali būti tiek daug kaip pradžiaspaudos šalyse dėl kelių priežasčių. Visų pirma, spauda atsirado ne Lietuvoje. Pirmoji knyga Lietuvoje – Pranciškaus Skorinos *Mažoji kelionių knyga* – buvo išspausdinta tik 1522 metais, praėjus septyniasdešimčiai metų po Johanno Gutenbergo *42 eilučių Biblijos*. Lietuva pati pirmagimių knygų nespausdino. Vienintelis Lietuvoje Vilniaus kanauninko Martyno parengtas ir Lietuvai skirtas inkunabulas *Agenda sive exequiale divinatorum sacramentorum* dviem variantais 1499 m. buvo išspausdintas Konrado Baumgarteno Gdanske. Be to, Lietuva į Europos kultūros ir mokslo apykaitą įsiliejo palyginti vėlai. Tik 1387 metais po alinančių karų priėmusi krikščionybę, Lietuva buvo dar pusiau stabmeldiška ir krikščionybę puoselėjančios knygos ją ne itin domino, veikiau vertė reikalas – krikščionybės sklaida. Kita vertus, knygos dar buvo brangios ir palyginti retos netgi tuose kraštuose, kuriuose jos jau buvo spausdinamos. Be to, Lietuvoje, nors studentai jau anksčiau pasiekdavo Vokietijos, Čekijos, Lenkijos ir netgi Italijos universitetus [1], nebuvo aukštųjų mokyklų, netgi paprastų mokyklų buvo reta ir sykiu nebuvo dide-

lio knygų poreikio¹. Tad nenuostabu, kad Lietuvos bibliotekose šiuo metu saugoma tik arti 500 inkunabulų ir jų fragmentų. Šis skaičius nedidelis netgi palyginti su Jogailos universiteto biblioteka Krokuvoje, turinčia 3671 inkunabulą, ar su Rusijos valstybine biblioteka Maskvoje, saugančia 5300 inkunabulų, ar Rusijos nacionaline biblioteka Sankt Peterburge, galinčia pasigirti 7000 inkunabulų.

Kaip radosi Vilniaus universiteto inkunabulų fondas, iškalbingai rodo klasikinių kalbų profesorės Eugenijos Ulčinaitės, buvusios tuometinio Senų ir retų spaudinių skyriaus darbuotojos, 1974 metais rašyta inkunabulų fondo apžvalga bei ilgamečio šio skyriaus vedėjo Nojaus Feigelmano (1918–2002) parengtas katalogas *Lietuvos inkunabulai* (Vilnius, 1975). E. Ulčinaitė inkunabulų fondo apžvalgoje rašė: „Fonde yra 313 knygų, sudarančių 196 tomus. Jų tarpe 44 tomai konvoliutinių leidinių“ [6, 1]. Ten pat ji apibūdina ir fondo susidarymą: „Į Vilniaus universiteto biblioteką inkunabulai yra patekę iš įvairiausių šaltinių, nevienodu laiku ir nevienodomis aplinkybėmis. <...> Apie 100 inkunabulų buvo jau Senojo Vilniaus universiteto bibliotekoje (N. Feigelmano

informacija). Nustatyta pagal senuosius rankraštinius katalogus: *Librorum Academiae Caesareae Vilnensis Indices*. T. 1–4, VUB RS F3, Nr. 290. Karai, gaisrai ir kitos nelaimės, kurių nešykštėjo XVII–XVIII a. universiteto istorijai, sudarė sąlygas knygų grobstymui ir naikinimui. Paskutinis taškas šioje nelaimių grandinėje buvo paties universiteto uždarymas 1832 m. ir visų bibliotekos fondų išvežimas į Kijevo, Charkovą ir Peterburgą.“ Profesorė nurodo, kad Vilniaus universiteto bibliotekoje yra tik vienas trijų knygų konvoliutas (Ink. 304–306), 1956 m. gražintas iš SSRS mokslų akademijos bibliotekos Leningrade (dabar Rusijos mokslų akademijos biblioteka Sankt Peterburge).

Apie inkunabulų fondo sudėtį ir raidą E. Ulčinaitė rašo taip: „Fondo pagrindą sudaro Vilniaus viešojoje bibliotekoje (1867–1915) sukauptas inkunabulų rinkinys. Didžioji jo dalis yra čia patekusi iš konfiskuotų po 1863 m. sukilimo vienuolynų, bažnyčių bei privačių bibliotekų. Minima, kad Vilniaus Viešoji biblioteka turėjo 165 inkunabulus, iš kurių 24 buvo evakuoti 1915 m. į Rusijos gilumą (Duomenys paimti iš spaudai ruošiamos N. Feigelmano knygos *Lietuvos TSR inkunabulai*. Kijevo Mokslų akademijoje esantys vilniškiai inkunabulai nurodyti leidinyje: *Каталог инкунабул*. Уклад Б. Зданевич Київ, 1974, с. 238, 246). Taigi, lenkiškoji Vilniaus universiteto viešoji biblioteka (*Uniwersytecka biblioteka publiczna w Wilnie*, 1919–1939) paveldėjo 141 inkunabulą. Per jos egzistavimo laiką inkunabulų skaičius žymiai išaugo. 1937–1938 m. bibliotekoje buvo 254 inkunabulai

¹ Pirmosios mokyklos LDK radosi prie bažnyčių ir vienuolynų XIV a. pabaigoje įvedus krikščionybę. Pirmoji žinoma mokykla veikė prie Vilniaus katedros – minima 1397 m., manoma, kad ji buvo įsteigta 1387 m. 1539–1542 m. veikė Abraomo Kulviečio (apie 1510–1545) įkurta aukštesnioji mokykla, 1570 m. Vilniaus vyskupo Valerijono Protasevičiaus (1504–1579) pakviesti jėzuitai atidarė Vilniaus jėzuitų kolegiją, o 1579 m. ją pertvarkė į universitetą.

(žr. St. Lisowski. *Starodruki uniwersyteckiej biblijoteki publicznej w Wilnie. – Ateneum Wileńskie*, Roczn. VIII, Wilno, 1933, s. 261). Šis padidėjimas, atrodo, aiškintinas ne naujai išsigytais leidiniais, bet išaiškintais arba surastais pačios bibliotekos fonduose (N. Feigelmano informacija). 1940 m. inkunabulai buvo suinventorinti. Kaip rodo pirmoji *Vilniaus universiteto bibliotekos inventoriaus knyga* (saugoma Senų spaudinių skyriuje), tuo metu buvo 170 tomų inkunabulų. Kadangi inkunabuliniais leidiniams duotas vienas inventorinis Nr., knygų skaičius yra žymiai didesnis. Jį sudaro 269 knygos. Karo metais inkunabulai drauge su XVI–XVII a. knygomis buvo sudėti į dėžes ir paruošti evakuavimui. Atrodo, kad dėžėse jie ir išbuvo visus karo metus. A. Jonaitienės 1946–1947 metų darbo ataskaitose minimas dėžių išpakavimas, inkunabulų tikrinimas pagal pirmąją inventorinę knygą ir statymas į lentynas. VUB inkunabulų fondą 1963 metais papildė 17 inkunabulų, perimtų iš Kauno universiteto bibliotekos (VUB Senų spaudinių skyriaus darbo ataskaitos už 1963 metus). Du inkunabulus dar 1955 m. yra dovanoję LTSR Dailės muziejus (N. Feigelmano informacija) <...>“ [6, 2–3].

Kaip buvo sukurtas dabartinis Vilniaus universiteto bibliotekos inkunabulų fondas, rašoma toje pačioje E. Ulčinaitės apžvalgoje: „Inkunabulai išskirti į atskirą fondą, sukataloguoti ir sušifruoti 1954–1956 metais (VUB Senų spaudinių skyriaus darbo ataskaitos). Prie fondo tvarkymo dirbo Janina Gutauskienė ir Nojus Feigelmanas. 1969 m. N. Feigelmanas pradėjo ruošti spaudai Lietu-

vos inkunabulų katalogą. Ryšium su tuo VUB inkunabulai buvo ne tik nuosekliai peržiūrėti *de visu* bei visokeriopai išstudijuoti, bet ir patikslinti kai kurie bibliografiniai jų duomenys (dažniausiai – leidimo metai). Šių patikslinimų dėka paaiškėjo, kad 15 knygų, esančių inkunabulų fonde, yra XVI a. leidiniai. Antra vertus, XVI a. knygų tarpe išaiškinti 7 inkunabulai: II 1122, II 3014, II 3437, II 4531, II 4532, II 4587“ [6, 3–4].

N. Feigelmanas savo kataloge *Lietuvos inkunabulai*, išleistame 1975 metais [2], aprašė 309 VUB inkunabulus, vėliau dar tris aprašė papildymuose, išspausdintuose 1983 metų *Knygotyros* nr. 9 (16) [3, 97–100], taigi, iš viso aprašyta 312 inkunabulų, nors inventorinėje inkunabulų knygoje jo paties ranka įrašyta 314 inkunabulų (Ink. 314 kažkodėl liko neaprašytas). Dvylikos leidinių priklausomybės N. Feigelmeniui nepavyko nustatyti, bet vis tiek jie buvo palikti inkunabulų fonde. Rengiant šį straipsnį, tie inkunabulai buvo identifikuoti ir perkelti į XVI amžių. Nepaisant šių nedidelių riktų galime džiaugtis ir tvirtai pasakyti, kad N. Feigelmanas padarė didžiulį aniems laikams darbą, kruopščiai suregistruodamas ne tik Vilniaus universiteto, bet ir visos Lietuvos, netgi buvusius Lietuvoje inkunabulus. Nepamirškime, kad tada nebuvo kompiuterių, o ir bibliografiniai šaltiniai buvo sunkiai pasiekiami.

Atsakyti į klausimą, kiekgi inkunabulų yra Vilniaus universiteto bibliotekos fonde, bandė ir Retų spaudinių skyriaus vedėja 1990–2005 metais dirbusi Alma Braziūnienė. Ji inventorinėje knygoje sužymėjo

N. Feigelmano katalogo pozicijas, raudonai įrašė pastabas „neink.“ ir žaliai „paleot.“, tačiau neperkėlė kituose fonduose buvusių inkunabulų ir neišsiaiškino tų inkunabulų fonde esamų leidinių, kurių „inkunabuliškumu“ abejojo N. Feigelmanas, ir todėl neįtraukė į savo katalogą. Veikiausiai skaičiuodama ji turėjo kitą tikslą – skaičiavo statistikai, o vėliau prie to negrįžo. Buvo suskaičiuota 313 inkunabulų.

Rengiant šį straipsnį išsiaiškinta, kad iš 314 inkunabulų fonde buvusių leidinių 24 yra ne inkunabulai, o paleotipai (Ink. 52, 54, 56, 61, 92, 107, 112, 113, 118a-c, 128, 129, 130, 131, 133, 134, 135, 188, 211, 279, 280, 293, 296). Iš jų 20 įrišti konvoliutuose su kitais inkunabulais (52, 54, 56, 61; 92; 112–113; 118a-c; 128–131; 133–135; 188; 211; 293). Be to, N. Feigelmanas 9 inkunabulus yra aprašęs kaip aligatus (Ink. 139a, 168a-b, 184 a, 220a, 230a, 271a-b). Penki perkelti į XVI a. fondą (Ink. 107>II 3992(2), Ink. 217>II 3013, Ink. 279>II 108, Ink. 280>II 140, Ink. 296> II 4020). Du leidiniai susikeitė vietomis: Ink. 217 – Johannes Trithemius. *Sermones et exhortationes*. Argentine, 1516, buvo perkeltas į XVI a. II 3013, o XVI a. defektinis leidinys II 3013 – *Herbarus latinus sive Aggregator practicus*. Moguntiae, 1484, perkeltas į Ink. 217. Dar vienas XVI a. leidinys II 1276 – *Biblia Latina*. Basel, 1495, perkeltas į Ink. 111(2).

Tarp defektinių XVI amžiaus knygų buvo išsiaiškinti du nauji inkunabulai (Ink. 217 – *Herbarius* ir Ink. 111(2) – dubletinis *Biblia Latina*). Vienuolika N. Feigelmano aprašytų leidinių iš XVI a. buvo perkelta į inkunabu-

lų fondą (Ink. 93<II 1103, 111<II 1276, 217<II 3013, 246a<II 3437, 315<II 1132, 316<II 4533, 317<II 4532, 318<II 4531, 319<II 1122, 320<II 3014, 321<II2683). Du inkunabulai – M 1000 (Claudius Ptolomaeus. *Cosmographia*. Venezia, 1485) ir II 4587 (Ali ibn Abi’r-Riğal. *Liber in iudiciis astrorum*. Roma, 1490) – yra ne inkunabulų fonde. M 1000 yra kartografijos fonde, nes priklauso Joachimo Lelewelio rinkiniui ir jis neardytinas, o II 4587 nutarta palikti todėl, kad tai paskutinis aligatas XVI a. konvoliute (II 4584–4587). Be to, pirmieji trys jo aligatai jau įtraukti į Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipų katalogą: 1175, 773, 267 pozicijos [4, 325, 213, 77]. Taigi, atlikus visus patikslinimus ir perkilnojumus, galima teigti, kad dabar Vilniaus universiteto bibliotekoje yra 315 fizinių vienetų inkunabulų. Iš jų 16 dubletų (Ink. 42 ir 86, 151 ir 148, 250 ir 251, 19 ir 137; 252 ir 256, 11 ir 98, 190 ir 287; 291 ir 295, 13 ir 34, 222 ir 203, 246 ir 246^a, 142 ir 6, 30 ir 5, 99 ir 127, 161 ir 243, 157 ir 206), 2 tripletai (111–111(2)–109, 297–173–232). Skaičiuojant pavadinimais būtų 297 inkunabulai. Tačiau jau anksčiau sakyta, kad kiekvienas dubletas ar tripletas tiek pat vertingas ir unikalus, nes skiriasi ne tik puošyba, įrišimu, bet ir laiko paliktais ženklais – nuosavybės įrašais, marginalijomis.

Taigi Vilniaus universiteto inkunabulų rinkinys su savo 315 inkunabulų nėra didelis, jei gretintume su užsienio bibliotekų rinkiniais. Palyginkime didžiųjų Lietuvos bibliotekų ir kaimyninių šalių inkunabulų skaičių: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka turi 86 inkunabulus [7;

8], MAB – 63 [2, 336], Latvijos akademinė biblioteka – 210, Latvijos nacionalinė biblioteka – 61, Tartu universiteto biblioteka – 48, Talino universiteto biblioteka – 48, Talino miesto archyvas – 22, Estijos nacionalinė biblioteka – 8². Greta šių Vilniaus universiteto biblioteka su savo 315 inkunabulais atrodo gana solidžiai.

Pagrindinę Vilniaus universiteto bibliotekos inkunabulų dalį sudaro teologijos literatūra: pasikartojantys Biblijos leidimai, Šventojo Rašto aiškinimai, kanonų teisės bei liturgijos knygos. Tačiau yra ir istorijos, teisės, filosofijos bei medicinos kūrinių. Pavyzdžiui, Tomo Akviniečio, Aurelijaus Augustino, šventųjų Jeronimo, Bonaventūros, Ambrozijaus, Alberto Didžiojo, Jokūbo Voraginiečio (*Legenda aurea sanctorum*; liet. *Aukso legenda*, 2008), Aristotelio, Aurelijaus Manlijaus Torkvato Boetijaus (*De consolatione philosophiae*; liet. *Filosofijos paguoda*, 2000) veikalai, Gracijano *Dekretai*, Justiniano *Kodeksas*, Juozapo Flavijaus *De antiquitate Judaica*, Apiano *Historia Romana*, Gajaus Svetonijaus *Vitae XII caesarum*. (Venezia, 1490; liet. *Dvylikos cezarių gyvenimas*, 1998), Arnoldo iš Vilanovos *Regimen sanitatis* (1491) bei viena pirmųjų farmakologijos knygų – *Sveikatos sodas (Hortus sanitatis*, a. 1499), *Herbarius*. Moguntiae, 1484. Antikinei literatūrai atstovauja Aristotelis, Lukianas, Klaudijus Ptolomėjus, Ciceronas, Horacijus, Seneka, Tibulas, Vergilijus, naujųjų laikų humanistams – Francesco Petrarca

(*De remediis utriusque fortunae*), vokiečių humanistas, medikas, istorikas ir kartografas Hartmannas Schedelis, savo veikale *Liber chronicarum* (1493) pateikęs žinių apie Lietuvą. Nemaža yra viduramžiams ir iš dalies Renesanso epochai būdingų kūrinių, kuriuos sunku priskirti kokiam nors konkrečiam mokslo sričiai: teologija juose pinasi su žiniomis apie gamtą ir jos reiškinius, istoriniai faktai sumišę su pramanytais dalykais, praktiniai reikalai – su teoriniais svarstymais etikos, filosofijos bei religijos klausimais.

Daugiausia inkunabulų rinkinio leidinių išleista Vokietijoje (Strasburge, kitaip sakant Strasbūre, dabar priklausančiame Prancūzijai, Niurnberge, Maince, Leipcige, Kelne, Hagenau), kiti – Italijoje (Venecijoje, Romoje, Bolonijoje), Šveicarijoje (Bazelyje), Prancūzijoje (Lione, Paryžiuje). Juos spausdino tokie spaustuvininkai: Bazelyje – Johannas Amerbachas (12), Nikolaus Kessleris (10), Johannas Frobenas (6), Hagenau – Heinrichas Granas (6), Kelne – Heinrichas Quentellis (26), Leipcige – Konradas Kochelofenas (12), Martinas Landsbergis (10), Martinas Lotteris (6), Lione – Johannas Trechselis (6), Niurnberge – Antonas Kobergeris (27), Strasburge (dabar Strasbūras) – Johannas Husneris (16), Johannas Laineris (7) ir Ulme (3), Venecijoje – Georgijus Arrivabene, Simonas Bevilacqua, Baptista de Tortis (visi po 4).

Visi Vilniaus universiteto bibliotekoje saugomi inkunabulai parašyti lotynų kalba. Šie leidiniai yra glaudžiai susiję ne tik su universiteto bibliotekos istorija, bet ir su XV–XVI a. Lietuvos kultūriniu gyvenimu.

² Duomenys apie Latvijos ir Estijos inkunabulų rinkinius – iš internetinių svetainių.

Patekę į Lietuvą dar prieš pradėdant čia spausdinti knygas ir vėlesniais laikais, jie iškalbingai byloja apie juos turėjusių asmenų interesus ir siekius, rodo tas versmes, iš kurių žinių ir įkvėpimo sėmėsi Lietuvos valstybės, visuomenės ir kultūros veikėjai, atskleidžia ideologines, politines ir kultūrinės įtakas, veikusias Lietuvą, liudija pirmųjų bibliotekų Lietuvoje atsiradimą, jų pobūdį, reikšmę ir apskritai Lietuvos raštingumo ir kultūros lygį.

Fonde yra inkunabulų, priklausiusių žymiesiems lietuvių raštijos kūrėjams: lietuviškų giesmių vertėjui Aleksandrui Raduinionui (1697–1757) – Aurelius Augustinus. *Sermones*, Basel, 1494 (Ink. 218), Mikalojui Daukšai (tarp 1527 ir 1538–1613) – Šv. Jeronimas. *Epistolae et tractatus*, Niurnbergas, 1495 (Ink. 276), žemaičių vyskupui, lietuviškų knygų leidėjui Merkeliui Giedraičiui (a. 1536–1609) – Dominicus de Sancto Geminiano. *Lectura super Sexto Decretalium...*, Venecija, 1496 (Ink. 189), žemaičių vyskupui, visuomenės ir valstybės veikėjui, lietuvių grožinės prozos pradininkui Motiejui Valančiui (1801–1875) – Šv. Birgita. *Revelationes*, Niurnbergas, 1500 (Ink. 166), valstybės, visuomenės ir Bažnyčios veikėjams: Vilniaus kaštelionui, LDK žirgininkui (lot. *stabuli praefectus*) Jonui Kazimierui Chodkevičiui (1616–1660) – Hugo de Prato Florido. *Sermones dominicales*, Niurnbergas, 1483 (Ink. 246), Vilniaus išdininkui (lot. *custos Vilnensis*) Jokūbui Vainai (XVII a.) – Antonius Andreae (?–1320). *Quaestiones super XII libros Metaphysicae Aristoteli*, Leipcigas, 1495 (Ink. 17), Johannes Versor.

Quaestiones super libros Ethicorum Aristotelis, Kelnas, 1491 (Ink. 192), Vilniaus teismo teisėjui (lot. *nobilis scabinus*) Simonui Balundžiui (XVII a.) – *Sequentiae*, Kelnas, 1499 (Ink. 139), Vilniaus arkidiakonui ir Punios klebonui Jonui Jasinskiui (XVI a.) – *Corpus civilis*, Niurnbergas, 1483 (Ink. 268), Nicolaus de Blony. *De sacramentis...*, Strasburgas, 1493 (Ink. 8), teologijos profesorius ir Vilniaus universiteto rektorius Jonui Juragai (1697–1757) – Petrus de Palude. *Sermones thesauri novi de sanctis*, Strasbūras, 1486 (Ink. 157), istorikui, švietimo veikėjui ir publicistui Mykolui Balinskiui (lenk Michał Baliński, 1794–1864) – Priscianus Grammaticus. *Opera*, Venecija, 1492 (Ink. 281), žinomam XVIII amžiaus bibliofliui, Gardino dominikonui Dominikui Sivickiui – net 20 inkunabulų, taip pat paveldėtų iš kitų bibliotekų – Vilniaus kapitulos, Vilniaus dominikonų, bernardinų bei karmelitų vienuolynų, įvairių jėzuitų kolegijų bei vienuolynų (pvz., Kauno, Kražių, Kretingos, Palėvenės, Paparčių, Tytuvėnų, Gardino, Nesvyžiaus, Slanimo) ir kt.

Apie buvusią inkunabulų priklausomybę liudija išlikę knygose gausūs rankraštiniai įrašai, dedikacijos, antspaudai, ekslibrisai bei kiti knygos ženklai. Jie sudaro labai vertingą ir mažai tyrinėtą ne tik knygotyros, bet ir lietuvių kultūros bei literatūros istorijos dalį. Įdomios ir vertingos yra ir marginalijos – ne tik priklausomybę liudijantys ženklai. Antai Johannes de Verdena veikalo *Sermones dormi secure de sanctis* (Strassburg, 1493) (Ink. 155) antraštiniame lape puikuoja nemenkas įrašas, kuriame gausu lietuviškų pavardžių

Daugviloß Jurkunofs, Staniß Siduikaniß, Johannes Stephanyczys de Baisogala, Hedviga Marcy filia de Bethigola, Butriß Gyerkaniß, Naruszys Woyszvudaniß (aversas), *Nicolaus Barszdo, Narbuthofs Romeykaniß, Buthryß Gobatayczyß, Juchno Bylotayczyß de districtu SSaulensy, Danilayczyß Naruszysß, Martinus Jakubaniß, Dabkunaß, Staniß Domeikaniß* (reversas). Įrašė minimi 1518–1591 metai.

Tai vertinga ir dar netyrinėta medžiaga mūsų mokslininkams – kultūros istorikams, etnografams, antroponomikos specialistams.

Yra vilties, kad dabartinis inkunabulų skaičius negalutinis. Inkunabulų gali atsirasti tarp defektinių Vilniaus universiteto bibliotekos XVI amžiaus spaudinių ar bibliotekai pasisekti įsigyti kokią iš dosnių mecenatų rankų. Kaip sakoma: *Dum spiro, spero*.

NUORODOS

1. BIRŽIŠKA, Vaclovas. *Lietuvos studentai užsienio universitetuose XIV–XVIII amžiuose*. Redagavo ir papildė Mykolas Biržiška su Adolfo Šapokos įvadu. Chicago: Lituaniistikos instituto leidykla, 1987. 217 p.

2. FEIGELMANAS, Nojus. *Lietuvos inkunabulai*. Vilnius: Vaga: 1975. 491, [5] p.

3. FEIGELMANAS, Nojus. „Lietuvos inkunabulų“ papildymas. *Knygotyra*, 1983, 9(16), p. 97–100.

4. MARWINSKI, Felicitas. *Inkunabel*. In *Lexikon der Buchkunst und Bibliophilie*. Hrsg. von Karl Klaus Walther. Leipzig, 1987, S. 229. ISBN 3-323-00093-5.

5. SCHNEIDER, C. *Sibyllenbuch-Fragment*. In *Lexikon des gesamten Buchwesens*. Hrsg. von Severin Corsten u. a. 2. Aufl., völlig neu

bearb. Stuttgart, 2003, Bd. 7, S. 78. ISBN 978-3-7772-0716-2.

6. ULČINAITĖ, Eugenija. *Senų ir retų spaudinių skyriaus fondai*: [apžvalga: rankraštis]. Vilniaus universiteto bibliotekos Retų spausdinių skyriaus archyvas.

7. VAITKEVIČIŪTĖ, Viktorija. Apie LNB Retų knygų ir rankraščių skyriaus inkunabulų rinkinį. *Tarp knygų*, 2007, Nr. 1, p. 14–16.

8. VAITKEVIČIŪTĖ, Viktorija. „Seni“ ir „nauji“ inkunabulai iš Lietuvos nacionalinės bibliotekos Retų knygų ir rankraščių fondo. *Bibliografija*, 2007, p. 82–94.

9. *Vilniaus universiteto paleotipai*: katalogas. Sudarė Nojus Feigelmanas, Irena Daugirdaitė, Petras Račius. Vilnius, 2003. ISBN 9955-475-46-3.

INCUNABULA IN VILNIUS UNIVERSITY LIBRARY:
DEVELOPMENT AND STRUCTURE

VIDAS RAČIUS

Summary

There are 315 incunabula in the Vilnius University Library now. The aim of the article was to examine how the fund of these incunabula was compiled and the amount of this fund was changing, what factors influenced changes of this fund, and what is the significance of these incunabula for Lithuanian culture. At the same time it was an attempt using incunabula to show at least passing how Lithuania looked in European political, cultural and ideological context of that time, what events or processes influenced collection accession, who and by what ties related it to other

countries. Lithuania was not a desert island on an European map, withdrawn from prevalent political cultural and ideological changes, neither it was a total barren, accepting no progress or novelties. It was inquired by what ways the incunabula emerged in our country, what was the demand and what impact they made, who and why acquired them, and what marks their activity had left so that we could judge by them about their circulation in Lithuanian cultural life and contemplate what still undiscovered treasures may be hidden in them waiting for researchers attention.

Įteikta 2010 m. spalio mėn.